

УДК 657.1: 94(476) “1941/1944”

**ФУНКЦЫЯНАВАННЕ БАНКАЎСКІХ УСТАНОЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ
Ў ЗОНАХ ДЗЕЙНАСЦІ НЯМЕЦКІХ ЦЫВІЛЬНАЙ І ВАЕННАЙ АДМІНІСТРАЦЫЙ
(1941 – 1944)**

І.Я. КУРАКОВА*(Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Маішэрава)*

Разглядаецца такі маладаследаваны аспект гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, як дзейнасць германскіх акупацыйных банкаўскіх устаноў на тэрыторыі Беларусі 1941 – 1944 гадоў. Даследаванне гэтай праблематыкі асабліва неабходна для стварэння агульнай карціны гісторыі ваеннай паўсядзённасці, важны адбітак на якую накладвала фінансавая палітыка нямецкай цывільнай і ваеннай акупацыйных улад. На аснове аналізу раней не ўведзеных у навуковы зварот архіўных крыніц, галоўным чынам нямецкага паходжання, прапанавана рэканструкцыя захопніцкай палітыкі ў фінансавай сферы на прыкладзе практычнай дзейнасці банкаўскіх устаноў. Разглядаецца праблема забеспячэння банкаўскіх устаноў адпаведнымі кадрамі, вызначаюцца іх функцыі і метады работы ў ходзе правядзення крэдытных і ашчадных аперацый. Паказана, што германскія захопнікі мелі доўгачасовыя каланізатарскія фінансавыя планы ў акупаванай Беларусі, каардынацый і рэалізацый якіх займаліся банкаўскія ўстановы.

Уводзіны. У ходзе вайны нацысцкай Германіі супраць СССР нямецкімі захопнікамі былі вызначаны мэты, пастаўлены дакладныя задачы і распрацаваны метады эканамічнай эксплуатацыі ўсходніх тэрыторый, у тым ліку тэрыторыі Беларусі. Для гэтага выкарыстоўваліся скрытыя механізмы, якія дазвалялі Германіі дарам атрымліваць матэрыяльныя рэсурсы для сваёй краіны і вядзення вайны на ўсходзе. У вырашэнні германскіх фінансава-палітычных задач на новазаятых тэрыторыях акупаваная Беларусь павінна была сама пакрываць унутраныя выдаткі і ўносіць пэўны ўклад у фарміраванне бюджэта рэйха, спансіраваць і ўтрымліваць вермахт. Рэалізацыяй гэтых фінансавых планаў і задач займаліся банкаўскія ўстановы розных узроўняў, якія адчыняліся нямецкімі ўладамі ўжо з першых дзён акупацыі. Усебаковае даследаванне гэтай праблемы дазволіць увесці ў навуковы ўжытак новыя архіўныя крыніцы і рэканструяваць сістэму функцыянавання банкаў як устаноў, каардынаваўшых фінансавую палітыку нямецка-фашысцкіх акупацыйных улад на Беларусі з 1941 па 1944 год.

У сучаснай беларускай гістарыяграфіі гэта тэма застаецца па-за ўвагай даследчыкаў. Нават у фундаментальных працах па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны ў адпаведных раздзелах пытанне закранаецца ўскосна, часам уздымаецца эпізодычна [1, с. 96 – 202, 294 – 325; 2, с. 59 – 254]. У той час як фонды беларускіх архіваў утрымліваюць цэлы комплекс дакументальных матэрыялаў, якія дазваляюць не толькі ўвесці новыя звесткі, але і правесці навуковы аналіз гэтай гістарычнай праблематыкі.

Вызначыць спецыфіку стварэння і дзейнасці банкаўскіх устаноў у зонах з цывільнай і ваеннай адміністрацыяй, паказаць працэс іх узаемадзеяння і маштабы рэалізацыі пастаўленых фінансавых задач – мэта прадстаўляе магла даследавання. Крыніцазнаўчую базу складаюць дакументальныя фонды Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці, Дзяржаўнага архіва Віцебскай вобласці і Дзяржаўнага архіва Брэсцкай вобласці. Сярод архіўных матэрыялаў, выкарыстаных у даследаванні, пераважаюць арганізацыйна-распарадчыя дакументы: распараджэнні, прадпісанні, загады, указанні, дырэктывы, рашэнні, цыркуляры і фінансавая справаздачная дакументацыя нямецка-фашысцкіх акупацыйных органаў улады і ўстаноў. Даследаванне арыентавана на аналіз архіўных крыніц.

Агульная частка. Яшчэ напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны, для максімальнага выкарыстання эканомікі акупаваных тэрыторый кіраўніцтва Германіі прымае шэраг дырэктыўных рашэнняў, сярод якіх асобае месца займае стварэнне спецыяльнай эканамічнай арганізацыі з аднайменным штабам асобага прызначэння “Ольдэнбург” (Wi Stab Ost з чэрвеня 1941 года). Беларусь бачылася ў першапачатковых германскіх ваенна-эканамічных разліках як крыніца сельскагаспадарчай прадукцыі і тэхнічных культур. Галоўнымі праграмнымі дакументамі, якія вызначалі мэты і задачы па эканамічнай эксплуатацыі “жыццёвай прасторы на ўсходзе”, сталі “Дырэктывы па вядзенні гаспадаркі на новазаятых усходніх тэрыторыях (Зялёная папка)”, прынятыя 16 чэрвеня 1941 года, якім павінна была кіравацца ваенная адміністрацыя на тэрыторыі Беларусі. У айчыннай гістарыяграфіі яна больш вядома як “Зялёная папка” Г. Герынга [2, с. 50 – 51]. Дакумент утрымліваў раздзел “Фінансы і крэдытная гаспадарка”, у якім пазначалася, што акупацыйныя ўлады павінны былі ўзяць пад свой кантроль усе фінансавыя і ў тым ліку банкаўскія ўстановы; для падтрымання парадку ў гаспадарчай дзейнасці арганізаваць крэдытаванне насельніцтва і прамысловых прадпрыемстваў; для задавальнення грашовых патрэб вермахта і мясцовых жыхароў увесці на акупаванай тэрыторыі паралельнае абарачэнне мясцовых і імперскіх крэдытных касавых білетаў па ўстаноўленым акупацыйнымі ўладамі курсу [3, с. 388 – 390]. Таксама быў прыняты дакумент, які датычыўся вядзення гас-

падаркі на тэрыторыі з цывільнай адміністрацыяй, так званая “Карычневая папка” (17 ліпеня 1941 года). Па фінансавай палітыцы яна каардынавала пытанні ў галіне заробтнай платы, цэн, падаткаў і мытні, абмену тавараў, абарачэння валюты, а таксама кіраванне валютнымі аперацыямі ў адносінах з рэйхам, з іншымі рэйхскамісарыятамі ці падпарадкаванымі тэрыторыямі [2, с. 51 – 52].

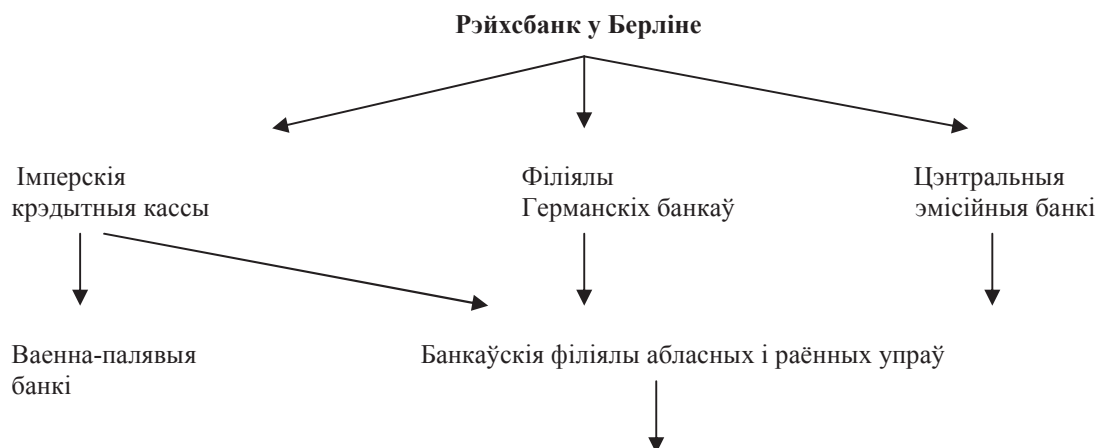
Рэалізацыяй фінансавых планаў, прапісаных у названых вышэй базавых дакументах акупацыйных улад, займаліся банкаўскія ўстановы, якія распачалі сваю дзейнасць ужо ў пачатку вайны. Іх размяшчэнне вызначалася асаблівасцямі адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу акупаванай Беларусі. Яе тэрыторыя ўваходзіла ў склад наступных адзінак: Генеральных акруг “Беларусь” і “Літва”, уключаных ў рэйхскамісарыят “Остланд”; Генеральных акруг “Валынь-Падолля” і “Жытомір”, уключаных у рэйхскамісарыят “Украіна”; акругі “Беласток”, далучанай да правінцыі Усходняя Прусія і зоны армейскага тылу групы армій “Цэнтр”. У гэтых зонах акупацыі былі арганізаваны розныя банкаўскія ўстановы і ў абарачэнні мелі наяўнасць розныя грашовыя знакі (табліца).

Асаблівасці адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу акупаванай Беларусі, працы банкаўскіх устаноў і грашовага абарачэння				
Адміністрацыйна-тэрытарыяльная зона акупацыі	Беларускія землі, якія ўваходзілі ў зону акупацыі	Галоўная банкаўская ўстанова	Колькасць філіялаў	Грошы ў абарачэнні
1. Зона армейскага тылу групы армій “Цэнтр”	Віцебская, Магілёўская вобласці, частка Гомельскай і ўсходнія раёны Мінскай вобласці	Імперская крэдытная каса ў Смаленску	72 банкаўскіх філіялаў і крэдытных кас	Пераважна савецкія рублі* і радзей рэйхсмаркі**
2. Генеральная акруга “Літва” (уваходзіла ў рэйхскамісарыят Остланд)	Паўночна-заходнія раёны Вілейскай вобласці	Цэнтральны эмісійны банк “Остланд” ў Рызе. Філіялы германскіх банкаў “Дрэздэнскі банк”, “Эмісійны банк усходніх абласцей”, “Камерцыйны банк” і іншыя	Больш за 100 банкаўскіх філіялаў і аддзяленняў	Рэйхсмаркі, савецкія рублі
3. Генеральная акруга “Беларусь” (уваходзіла ў рэйхскамісарыят Остланд)	Баранавіцкая вобласць, частка Мінскай і Вілейскай вобласці, паўночныя раёны Брэсцкай, Пінскай і Палескай абласцей	Цэнтральны эмісійны банк “Остланд” ў Рызе. Філіялы германскіх банкаў “Дрэздэнскі банк”, “Эмісійны банк усходніх абласцей”, “Камерцыйны банк” і іншыя	Больш за 100 банкаўскіх філіялаў і аддзяленняў	Рэйхсмаркі, савецкія рублі
5. Генеральныя акругі “Валынь-Падолля” і “Жытомір” (уваходзілі ў рэйхскамісарыят “Украіна”)	Паўднёвыя раёны Брэсцкай, Пінскай, Палескай і Гомельскай абласцей	Цэнтральны эмісійны банк Украіны ў Роўна (створаны вясной 1942 г.)	17 галіновых гаспадарчых банкаў і больш за 200 філіялаў, якія аб’яднаны ў “Саюз гаспадарчых банкаў на Украіне”	Рэйхсмаркі, савецкія рублі, карбованцы (з 1 ліпеня 1942 г.)
6. Акруга “Беласток” (далучана да Усходняй Прусіі)	Паўночна-заходнія раёны Брэсцкай і Беластоцкай абласцей	Рэйхсбанк у Берліне	Няма дадзеных	Выключна рэйхсмаркі
* у нямецкіх дакументах часцей сустракаецца паняцце “рускія рублі”, аднак тут маюцца на ўвазе савецкія грашовыя адзінкі;				
** нямецкая грашовая адзінка, створаная германскімі ўладамі спецыяльна для абарачэння на акупаванай тэрыторыі.				

Табліца складзена паводле крыніц: НАРБ, ДАМВ, ДАБВ, ДАВВ.

Як бачна з табліцы, галоўным банкаўскім установам былі падначалены ніжэйшыя: банкаўскія філіялы абласных і раённых упраў і крэдытныя касы. Яны разгарнулі дзейнасць ужо ў самым пачатку вайны. Са стварэннем галоўных эмісійных банкаў ці іх філіялаў крэдытныя касы абласных і раённых упраў атрымалі цыркуляры, загады, распараджэнні аб сваім падначаленні і ўзаемадзеянні паміж сабой. Гэты факт сведчыць пра іерархію банкаўскіх устаноў на акупаванай тэрыторыі, дзейнасць якіх кантралявалася на самым вышэйшым узроўні ў Берліне (мал. 1).

На аснове аналізу раней не ўведзеных у навуковы абарот архіўных крыніц можна вызначыць асаблівасці функцыянавання банкаўскіх устаноў розных узроўняў у зонах з цывільнай і ваеннай адміністрацыяй. Аднак трэба адзначыць, што на тэрыторыю акругі “Беласток” распараджэнні “Карычневай” і “Зялёнай” папак не распаўсюджваліся. Тут была ўтворана асобная сістэма кіравання, разлічаная на тое, што дадзеная тэрыторыя ў хуткім часе стане тэрыторыяй Трэцяга Рэйха [4, арк. 48]. Што датычыць тэрыторыі Беларусі, дзе кіравала цывільная адміністрацыя акупантаў, то сюды ўваходзілі рэйхскамісарыяты “Остланд” і “Украіна”.

Мал. 1. Банкаўскія аддзяленні на месцах і крэдытныя касы

Разгледзім асаблівасці стварэння і дзейнасці банкаўскіх устаноў адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак “Остланд” і “Украіна”.

У рэйхскамісарыяце “Остланд”, куды ўваходзілі Генеральныя акругі “Беларусь” і “Літва”, банкаўская сістэма будавалася па ўзоры нямецкай. Тут былі адкрыты філіялы буйных германскіх банкаў. Аднак акрамя нямецкіх існавалі і спецыяльна створаныя акупацыйнымі ўладамі банкаўскія ўстановы.

Распараджэнне аб стварэнні Эмісійнага банку ў Остландзе было падпісана 30 ліпеня 1942 года. Ён ствараўся дзеля забеспячэння вартасці валюты і дзеля рэгулявання грашовага абароту рэйхскамісарыята.

Банк меў права выдаваць банкноты, якія выражаюцца ў Остланд-марках (маецца на ўвазе так званая рэйхсмарка, створаная для абарачэння на акупаванай тэрыторыі. – І. К.) (мал. 2).

Мал. 2. Банкнота наміналам 5 рэйхсмарак

Крыніца: Оккупационные деньги 1941 – 1945 годов [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: www.russian-money.ru. – Дата доступу: 17.02.2013.

Банк знаходзіўся ў Рызе. Ён меў філіялы, якія аб’ядноўваліся тэрытарыяльна. Банк аб’яўляўся юрыдычнай асобай і меў службовую пячатку. Падначалены гэты банк быў непасрэдна Прэзідэнту Нямецкага Дзяржаўнага Банка. Кіраўніцтва ў ім здзяйсняла Рада, якая прызначалася Дзяржаўным Камісарам Остланда. Дырэктары філіялаў назначаліся прэзідэнтам банка ў Рызе. У іх абавязкі ўваходзіла штомесяч-

ная і штогадовая справаздача аб дзейнасці сваіх устаноў. Кампетэнцыя банка і яго філіялаў была дастаткова шырокая. Яны аказвалі наступныя паслугі: купля і продаж каштоўных папер; выдача крэдытаў і пазык; захаванне прыватных вартасных папер; грашовая-плацёжны абарот; абмен валют і скупка манет; ашчадныя аперацыі і г.д. Акрамя таго, банк вёў усе касавыя справы, якія адносіліся да кіраўніцтва Остланда, і выступаў як пасрэднік паміж грамадскімі касамі ўнутры Остланда [5, арк. 131].

У Мінску 25 верасня 1942 года быў адкрыты дачэрні філіял Эмісійнага банка “Остланд”, які функцыянаваў як разліковая палата для ашчадных кас. З гэтага часу ўсе ніжэйшыя банкаўскія ўстановы пачалі пераводзіць свае грашовыя сродкі на агульны рахунак Рэйхскрэдыткасы ў Мінску [6, арк. 20]. І па Генеральнай акрузе “Беларусь” таксама грашовыя пераводы з аднаго банкаўскага аддзялення ў другое адбываліся праз яе [7, арк. 14].

Пасля стварэння Эмісійнага банка з сялібай у Рызе ўсе банкаўскія ўстановы Генеральнай акругі “Беларусь” сталі мець назву “Банк у Беларусі”, а філіялы сталі даваць да гэтага яшчэ слова “аддзяленне”, а таксама ўказваць месца ці горад свайго знаходжання. Старыя шылды замяняліся на новыя, на нямецкай і беларускай мовах. Напрыклад:

“Bank in Weissruthenien. Zweigstelle Glebokie.

Банк у Беларусі. Аддзел Глыбокае” [8, арк. 23].

У рэйхскамісарыяце “Украіна”, як і на тэрыторыі рэйхскамісарыята Остланд, напачатку вайны пад непасрэдным кантролем акружных камісарыятаў пачалі дзейнічаць гаспадарчыя банкі, філіялы і іх аддзяленні. Спачатку яны адкрываліся на месцах былых савецкіх Дзяржаўных банкаў. Так, на 14 ліпеня 1941 года па генеральнай акрузе “Валынь-Падолле” іх налічвалася ўжо больш за 50 [9, арк. 1 – 3]. А потым адчыняліся і новыя, спецыяльна створаныя акупантамі філіялы. Гэтаму надавалася асобная ўвага. Адзначалася неабходнасць іх адкрыцця побач з месцамі існавання сельскагаспадарчых і прамысловых прадпрыемстваў. Менавіта яны, а таксама нямецкія фірмы, якія працавалі на Украіне, мелі перавагу і пры крэдытаванні [10, арк. 4 – 5]. Ужо к верасню 1942 года на тэрыторыі рэйхскамісарыята “Украіна” дзейнічала 17 галіновых гаспадарчых банкаў і больш за 200 філіялаў. Філіялы адкрываліся і там, дзе ўмовы камунікацыі і звязка з галоўнай банкаўскай установай рэйхскамісарыята былі найбольш зручныя. Як кантралюючы орган дзейнасці банкаўскіх устаноў на Украіне быў створаны “Саюз Гаспадарчых Банкаў”. Па выніках дзейнасці Цэнтральнага эмісійнага банка, яго грашовы абарот складаў 1,58 мільярдаў карбованцаў. Аднак вельмі важнай фінансавай падзеяй на тэрыторыі рэйхскамісарыята “Украіна” стала адкрыццё 5 сакавіка 1942 года сваёй галоўнай банкаўскай установы – Цэнтральнага эмісійнага банка Украіны з месцам знаходжання ў Роўна. Асаблівасцю дзейнасці гэтага банка было тое, што ён меў права выпуску сваіх банкнот – карбованцаў, наміналам ад 5 да 500, і курс 1 карбованца раўняўся 1 рублю, а 10 карбованцаў = 1 рэйхсмарк [11, арк. 3 – 4] (мал. 3).

Мал. 3. Банкнота наміналам 5 карбованцаў рэйхскамісарыята “Украіна”

Крыніца: Оккупационные деньги 1941 – 1945 годов [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: www.russian-money.ru. – Дата доступу: 17.02.2013.

Насельніцтву прапаноўвалася абмяняць савецкія грошы на карбованцы. Аднак банкноты наміналам, большыя за 10 рублёў, не абменьваліся, а залічваліся на рахунак “конта”. “Уклад на конта – зберажэнні на будучыню” – пад такім загаловам выйшаў артыкул у мясцовай газеце акупацыйных улад “Пінская газета”. Акрамя таго, гэты артыкул меў не толькі мэту заахвоціць народ мяняць савецкія рублі на карбованцы, а яшчэ і пэўную ідэалагічную задачу – паказаць мясцоваму насельніцтву ўсе пралікі фінансавай палітыкі савецкага часу і прадэманстраваць творчы падыход да гэтага фінансаванага пытання нямецкай акупацыйнай улады.

“Запіс на конта – це не конфіскування грошей. Нимці не робляць так, як советі, які вступівши в 1939 року до Польщи, навмісне не установіли скоріх ресценцев для виміни... Нимци маюць на меті творчий розвиток. Кожен українець повинен працювати, і йому дано можливість заощадіти гроши на майбутни. Конта – це заощаджений гріш” [11, арк. 2]. Аднак зразумела, што гэта быў своеасаблівы метафінансавага грабязу, які прыводзіў мясцовую эканоміку да поўнай разрухі, а выпуск банкнот наміналам 100, 200 і 500 карбованцаў наогул сведчыў аб росце інфляцыі. Акрамя рэгулявання грашовага абарачэння банк выдаваў крэдыты, здзяйсняў грашовыя пераводы паміж арганізацыямі, выключна ён мог выконваць аперацыі з замежнай валютай.

Тэрыторыя, якой кіравала ваенная адміністрацыя, уключала зону армейскага тылу групы армій “Цэнтр” (так званая вобласць “Міттэ”). З першых дзён нямецкай улады, як і на тэрыторыі з цывільным кіраваннем, тут пачалі адкрывацца філіялы банкаўскіх устаноў. Напрыклад, 17 кастрычніка 1941 года ў Віцебску было адчынена першае аддзяленне Дзяржбанка. У яго кампетэнцыю ўваходзіла: прыём і выдача грошай па бягучых рахунках, прыём усіх відаў падаткаў і збораў, аперацыі па безнаяўным разлікам, прыём грошай на захаванне ад прыватных асоб, пераводныя грашовыя аперацыі на іншыя банкі, выдача кароткатэрміновых пазык прамысловым і гандлёвым прадпрыемствам [12, арк. 1 – 17]. Такія банкаўскія ўстановы па вобласці “Міттэ” на 05.11.1942 былі адчынены ў 68 населеных пунктах [13, арк. 89 – 90].

У зоне армейскага тылу салдаты вермахта павінны былі своечасова і рэгулярна забяспечвацца ваеннымі грашамі. З гэтай мэтай, у адпаведнасці з Законам ад 3 мая 1940 года, пачалі працаваць Імперскія крэдытныя касы (так званыя ваенна-палявыя банкі), якія падпарадкоўваліся непасрэдна Рэйхсбанку ў Берліне. Яны павінны былі рэгуляваць грашовае абарачэнне і бесперабойна забяспечваць наступаючае войска вермахта “ваеннымі грашамі”. Так, на тэрыторыі тылавой зоны групы армій “Цэнтр” здзяйсняла грашовыя аперацыі Імперская крэдытная каса ў Смаленску [14, с. 59 – 62].

Загадчыкі аддзяленнямі банкаў абавязаны былі выконваць «Указанні па службе» і працаваць у адпаведнасці з імі, а таксама накіраванымі да іх галоўнымі банкаўскімі ўстановамі і вышэйшым кіраўніцтвам дыркулярамі і іншымі дырэктыўнымі дакументамі, згодна з якімі загадчыкам уручалася грамата на назначэнне і ўказанні адносна абавязкаў [15, арк. 3]. Яны былі ўпаўнаважаныя весці ўсе юрыдычныя справы і дзеянні, неабходныя для выканання ўскладзеных абавязкаў. Што датычыць асабістых якасцяў такіх работнікаў, то акупацыйныя ўлады ўказвалі на тое, што яны ў першую чаргу павінны быць адказнымі, прыстойнымі і акуратнымі [16, арк. 1].

Для кантролю над дзейнасцю філіялаў і крэдытных кас кіраўніцтва галоўных банкаўскіх устаноў прызначала спецыяльных камісараў. Іх функцыі і абавязкі былі прапісаны ў “Кіраўніцтве для камісарскіх загадчыкаў (камзагі) аддзяленняў Дзяржаўнага Банка” ад 06.02.1942. У адпаведнасці з гэтым дакументам камзагі абавязаны былі кожны месяц прадстаўляць на нямецкай і рускай мовах справаздачу аб дзейнасці філіялаў. Таму фінансавыя служачыя павінны былі вучыць нямецкую мову. З мэтай заахвоціць работнікаў да яе хутчэйшага асваення акупацыйныя ўлады ўводзілі прэміраванне ў дадатак да акладу тым, хто ёй валодаў [15, арк. 3адв.].

Не заўсёды гэтыя служачыя адпавядалі і тым невялікім патрабаванням нямецкіх акупацыйных улад. Акрамя кепскага падыходу да сваіх абавязкаў, сустракаліся выпадкі крадзяжу грашовых сродкаў з сейфаў банкаўскіх філіялаў. І па звестках паліцыі, гэта рабілі служачыя банка [17, арк. 1].

Так, бачна, што кваліфікацыя і прафесіяналізм работнікаў банка і іншых фінансавых устаноў немцаў амаль не цікавілі. Галоўнае, каб яны забяспечвалі іх інтарэсы. А нямецкі персанал на акупаванай тэрыторыі наогул займаўся банкаўскай справай толькі ў нязначным аб’ёме [18, арк. 5].

Усе банкаўскія ўстановы, нягледзячы на месца свайго знаходжання, працавалі па ўжо існуючым правілам для іншых нямецкіх банкаў. Філіялы аб сваёй працы павінны былі кожны месяц падаваць справаздачу ў галоўную банкаўскую ўстанову, якой былі падначалены [10, арк. 5]. Гэта справаздача ўключала: агляд агульнага развіцця спраў на працягу справаздачнага месяца; забеспячэнне на новыя выдадзеныя пазыкі; наяўнасць рускіх грашовых знакаў, нягодных да звароту; забяспечанасць аддзялення грашовымі сродкамі; лік і памер учыненых перакладаў іншымі банкамі; якія прадпрыемствы маюць рахункі ў аддзяленні і якія не выконваюць свой абавязак ўзносу наяўных грошай, і іншае [19, арк. 10 – 67].

Усе нямецка-фашысцкія органы ўлады і ўстановы павінны былі паступаючыя грашовыя сродкі штодзённа залічваць на рахунак банкаўскай касы. Расходаванне грошай з касы катэгарычна забаранялася. Усе ўзаемныя разлікі здзяйсняліся імі ў парадку безнаяўных разлікаў праз банк [20, арк. 262].

Для банкаўскіх філіялаў існавалі інструкцыі па правілах правядзення фінансавых справаздач. Па меры назапашвання ў касе пэўнай сумы, па распараджэнні галоўнага бухгалтара, касір здаваў залішнюю суму ў вышэйстаячы банк на бягучы рахунак, а ў касе заставалася сума, неабходная на бягучыя патрэбы гаспадаркі [21, арк. 28].

Што тычыцца месцаў размяшчэння банкаў, іх філіялаў і раённых крэдытных кас, то акупацыйныя ўлады выкарыстоўвалі ўжо існуючыя памяшканні, калі такія заставаліся. Аднак у раёнах часцей за ўсё іх не існавала. Выкарыстоўваліся любыя прыгодныя для гэтага памяшканні. Так, кіраўнік Рудзенскага банкаўскага аддзялення 4 снежня 1942 года паведамляў Эмісійнаму банку ў Мінску: *“Руденское отделение Госбанка специально приспособленного помещения не имеет...”*. Аднак немцы сур’ёзна ставіліся і да маленькіх фінансавых устаноў, таму ахова ў банку была. Той самы ўпраўляючы тут жа адзначае: *“Помещение банка охраняется полицией. Каждый день сдаётся на охрану дежурному по полиции под расписку. Со двора помещение тоже охраняется часовым милиционером”* [6, арк. 22].

Рэалізацыя фінансавых планаў адбывалася праз сістэму крэдытавання, якую ажыццяўлялі банкаўскія ўстановы. Пераважае фінансаванне мелі тавары і прамысловыя прадпрыемствы з імперыі [22, арк. 8]. Таксама пры ажыццяўленні крэдытнай палітыкі важную ролю акупацыйныя ўлады адводзілі і сельскагаспадарчым мэтам. Зрыў “маланкавай вайны” прымусіў захопнікаў разглядаць занятая тэрыторыя не толькі як аб’ект для эксплуатацыі. Планавалася наладзіць сельскагаспадарчую вытворчасць, якая б забяспечвала немцаў на доўгі час сельскагаспадарчай прадукцыяй і гарантавала яе нарыхтоўку [4, арк. 105]. Таму крэдыты на сельскагаспадарчыя патрэбы мелі перавагу.

Так, калі, напрыклад, прасачыць даклады па працы Уздзенскага аддзялення Дзяржбанка за паўгода, з сакавіка па жнівень 1942 года, то можна пацвердзіць гэту ўстаноўку. З красавіка па верасень 1942 года было выдадзена 65 пазык, 63 з якіх на сельскую гаспадарку [19, арк. 60 – 67]. Пазыкі выдаваліся пад залог паручыцельства прыватных асоб альбо арганізацый, у асноўным на пакупку коней, кароў і ў грашовым эквіваленце яны не павінны былі пераўзыходзіць 400 – 500 рэйхсмарак. Калі патрабаваліся большыя грошы, тады такія прашэнні накіроўваліся на разгляд Грамадскага банка Беларусі ў Мінску [6, арк. 46]. На тэрыторыі зоны армейскага тылу групы армій “Цэнтр” гэтая сума складала да 1 тыс. рублёў, калі трэба былі большыя пазыкі, то патрабаваўся дазвол гаспадарчай Каманды палявой камендатуры [23, арк. 24]. Пазыкі выдаваліся толькі пад адпаведнае забеспячэнне (заклад тавараў, заруку і г.д.). Калі гэтага няма, прасіцель павінен быў знайсці дзвюх паручыцеляў. Банкам дазвалялася выдаваць толькі кароткатэрміновыя крэдыты, гэта значыць такія, з пагашэннем якіх можна разлічыцца ў 6-месячны тэрмін. Крэдытаванне прыватных асоб ажыццяўлялася з большай асцярожнасцю. Толькі ў крайніх выпадках ім маглі даваць крэдыты звыш месячнага акладу [24, арк. 29 – 30].

У 1943 годзе сітуацыя з крэдытамі і пазыкамі на сельскагаспадарчыя патрэбы мяняецца. Грамадскі Банк Беларусі ў Мінску 17 чэрвеня 1943 года выдаў Цыркуляр № 42, які забараніў выдачу крэдытаў на сельскагаспадарчыя патрэбы. Больш за тое, Цыркуляр прадпісваў не дасылаць асабістых запянтаў, бо ніякіх выключэнняў па гэтым пытанні зроблена не будзе [25, арк. 19]. Крэдыты сталі выдавацца толькі выключна прадпрыемствам і фірмам, якія знаходзіліся пад германскім кіраўніцтвам і займаліся эксплуатацыяй акупаваных зямель. Напрыклад, ваенна-будаўнічай арганізацыі ТОДТа, рамонтнаму ваеннаму заводу ў Мінску “Gross K-Werk”, дрэваапрацоўчай фірме “Петэр Рупель” і іншым.

Для атрымання дадатковых сродкаў на банкаўскія рахункі акупанты разгарнулі ашчадныя аперацыі. Насельніцтву прапаноўвалася размяшчаць у крэдытных установах грашовыя сродкі (у тых грашовых адзінках, якія мелі афіцыйнае хаджэнне ў пэўнай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай зоне акупацыі) пад 2,5 % гадавых, незалежна ад тэрміну іх захоўвання ў банку [26, арк. 30].

Згодна Цыркуляру № 30 ад 24 лютага 1943 года банкаўскія ўстановы праводзілі агітацыю сярод насельніцтва. Яна прадугледжвала інфармаванне на дошках аб’яў і ўручэнне інфармацыйных лістоў пастаянным кліентам [27, арк. 110]. Аднак гэтая кампанія не дала вынікаў з-за адсутнасці ў насельніцтва грошай і недаверу да нямецкіх банкаўскіх устаноў.

А вось нямецкая прэса ў гэты ж час актыўна пісала зусім пра іншае. Нямецкая газета “Deutsche Allgemeine Zeitung” ад 25 марта 1943 года паведамляла, што нават ва ўмовах вайны банкі дастаткова добра спраўляліся з пастаўленымі задачамі: *“Банк у Остландзе працуе актыўна, на эканамічную вытворчасць ім выдадзена крэдытаў на суму 150 млн. рэйхсмарак, а балансавы вынік прыблізіўся да значнай вышыні – 230 млн. рэйхсмарак”* [18, арк. 4]. Згодна з ацэнкамі немцаў, магчымасці працы Грамадскага банка ў Остландзе самыя спрыяльныя, аднак ён яшчэ не змог сам сябе там зарэкамендаваць сярод мясцовага насельніцтва. Гэта тлумачылася, як адзначалася раней, яшчэ і падзеямі на фронце. Пасля перамог пад Сталінградам і Курскам акупаванае насельніцтва ўсё радзей звярталася да паслуг германскіх банкаўскіх устаноў.

Заклучэнне. Аналіз новых дакументальных фактаў сведчыць пра тое, што фінансавая палітыка германскіх акупантаў (скрытыя метады эканамічнага рабавання, якія шырока ўжывалі цывільная і ваенная ўлады на тэрыторыі Беларусі) генерывалася галоўным чынам у банкаўскіх установах, існуючых на

ўзроўні раёнаў, гарадоў, акруг “Беларусь”, “Валынь-Падолля”, “Жытомір”, “Літва”, “Беласток”, зоны армейскага тылу групы армій “Цэнтр”. Іх галоўнай функцыяй з’яўлялася крэдытаванне праграмы эканамічнага рабавання захопленых тэрыторый і забеспячэнне патрэб вермахта.

Вызначаючы спецыфіку функцыянавання банкаўскіх устаноў у акупацыйных зонах з цывільнай і ваеннай адміністрацыяй, трэба адзначыць, што з’явіліся яны ў самым пачатку акупацыі як элемент нямецкага “новага парадку” ў Беларусі. Размяшчаліся яны спачатку ў былых савецкіх дзяржаўных банкаўскіх установах, аднак хутка акупантамі адкрываліся і новыя філіялы. Банкаўскія ўстановы, якія дзейнічалі ў зонах з цывільным кіраваннем, ствараліся з мэтай больш эфектыўнага фінансаванага кантролю і эканамічнага рабавання гэтага рэгіёна, г.зн. практычна паловы акупаванай тэрыторыі Беларусі.

У адрозненне ад адміністрацыйна-тэрытарыяльных зон з цывільным кіраваннем, на тэрыторыі зоны армейскага тылу групы армій “Цэнтр” (другая частка тэрыторыі Беларусі) дзейнічалі так званыя ваенна-палявыя банкі, якія падпарадкоўваліся Імперскай крэдытнай касе ў Смаленску, а яна рабіла грашовыя пераводы непасрэдна да Рэйхсбанка ў Берліне і на месцы сваёй дзейнасці здзяйсняла бесперабойнае забеспячэнне “ваеннымі грашымі” наступаючых войскі вермахта. Сістэма крэдытавання гэтай зоны ваеннага кіравання ў асноўным існавала дзеля патрэб арміі.

Аднак, нягледзячы на пэўныя асаблівасці функцый банкаў у зонах з цывільнай і ваеннай адміністрацыяй, назіраўся працэс узаемадзеяння іх галоўных банкаўскіх устаноў паміж сабой, з дачэрнімі філіяламі і крэдытнымі касамаі. Гэты факт пацвярджаецца тым, што выключна ўсе нямецка-фашысцкія органы ўлады і ўстановы свае паступаючыя грашовыя сродкі штодзённа залічвалі на рахунак банкаўскіх кас. Расходаванне гэтых грашовых сродкаў ім катэгарычна забаранялася.

Старанна распрацаваная сістэма эканамічнага рабавання Беларусі напрыканцы вайны набыла асаблівую маштабнасць. Пра гэтыя маштабы рэалізацыі банкаўскімі ўстановамі фінансавых задач, пастаўленых германскімі акупацыйнымі ўладамі, яскрава сведчаць такія факты: Германія дарам атрымлівала матэрыяльныя рэсурсы для сваёй краіны; крэдытаванне і ашчадныя аперацыі банкаў рэалізавалі праграмы рабаўніцтва і эксплуатацыі фінансавых рэсурсаў захопленай краіны праз кантроль грашовых сродкаў існуючых суб’ектаў гаспадарання на бягучых рахунках банкаў; фінансаванне патрэб вермахта і падтрымка германскіх прадпрыемстваў; канфіскацыя грошай шляхам выпуску ваенных рэйхсмарак і паралельнага хаджэння мясцовых грашовых знакаў; захоп валюты і каштоўнасцей праз іх абмен на рэйхсмаркі ці, напрыклад, залічэнне эквівалента на рахунак у рэйхсбанку. На мясцовае насельніцтва нямецкія акупанты пераклалі большую частку сваіх ваенных выдаткаў, што прывяло да поўнай разрухі часткова існуючы эканамічны патэнцыял на акупаванай тэрыторыі Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларусь в годы Великой Отечественной войны / А.А. Коваленя (рук. автор. кол.), А.М. Литвин [и др.]. – Мінск: БЕЛТА, 2005. – 540 с.
2. Беларусь. 1941 – 1945: Подвиг. Трагедия. Память: в 2 кн. Кн 1 / А.А. Коваленя (предисл.) [и др.]. – Мінск: Беларус. навука, 2010. – 480 с.
3. Новікаў, С.Я. Эканамічная палітыка нацысцкай Германіі на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941 – 1944) / С.Я. Новікаў // Весці Нац. Акад. навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2007. – № 2. – С. 50 – 52.
4. Директивы по руководству экономикой во вновь оккупированных восточных областях. “Зелёная папка” // Нюрнбергский процесс: сб. материалов: в 8 т. Т. 4. – М., 1990. – С. 388 – 390.
5. Казлова, С.Л. Аграрная палітыка нямецкіх акупацыйных улад на Беларусі (1941 – 1944): дис. ... канд. іст. навук: 07.00.02 / С.Л. Казлова. – Мінск, 2006. – 157 л.
6. Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці (далей – ДАМВ). Verordnung über die Errichtung einer Notenbank im Ostland. Vom. 30. Juli 1942. – Фонд 623. – Воп. 1. – Спр. 503. – Арк. 131 – 133адв.
7. ДАМВ. Переписка Руденского отделения с Общественным банком Белоруссии в Минске от 30 октября 1942 г. – Фонд 673. – Воп. 1. – Спр. 1. – Арк. 20 – 22, 46.
8. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей – НАРБ). Отделение Госбанка Белоруссии. Циркуляр № 2. 02.03.42. – Фонд 374. – Воп. 1. – Спр. 4. – Арк. 14 – 14адв.
9. НАРБ. Rundschreiben Nr 5. Minsk, den 18. Mai. 1942. – Фонд 391. – Воп. 1. – Спр. 41. – Арк. 23.
10. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (далей – ДАБВ). Списки хозяйственных банков, филиалов и отделов, по состоянию на 14 июля 1941 г. – Фонд 2150. – Воп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1 – 3.
11. ДАБВ. Обіжнік № 8. Рівне, дня 5 серпня 1942 року; – Фонд 2150. – Воп. 1. – Спр. 9. – Арк. 4 – 5; Обіжнік № 6. 30.07.1942. – Фонд 2150. – Воп. 1. – Спр. 9. – Арк. 2.
12. Висци з України. Господарски банки в України. Вимина грошей // Пинская газета. Орган окружного комиссара в Пинске. 17 вересня 1942 року. – С. 3 – 4; 15 липня 1942 року. – С. 2.
13. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (далей – ДАВВ). Статистический отчёт о работе отделов Витебской городской управы за июль 1942 г. – Фонд 2073. – Воп. 1. – Спр. 568. – Арк. 1 – 17.

14. ДАВВ. Наставление бургомистрам от 05.11.1942. – Фонд 2087. – Воп. 2. – Спр. 1. – Арк. 89 – 90.
15. Баюра, А.Н. Бюджет, банки и финансы на территории Беларуси в годы оккупации / А.Н. Баюра // Банкаўскі веснік. – 2010. – № 13. – С. 59 – 62.
16. НАРБ. Руководство для комиссарских заведующих (комзаведы) отделениями Государственного Банка. Минск. 06.02.1942. – Фонд 374. – Воп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3 – Задв. – 27.
17. НАРБ. Указания по службе для месных комиссарских заведующих отделениями Госбанка. Минск 06.02.42. – Фонд 370. – Воп. 1. – Спр. 186. – Арк. 1.
18. ДАВВ. Bei einem Tresoreinbruch bei einer Niederlassung der ZNU sind mehrere Kartons mit neuen 5-Kar-Noten geraubt worden. 16.09.1943. – Фонд 2150. – Воп. 1. – Спр. 55. – Арк. 1.
19. НАРБ. Frankfurter Zeitung, 25. März, 1943. Gemeinschaftsbank Ostland. Ein Jahr Geschäftstätigkeit. – Фонд 370. – Воп. 1. – Спр. 1341. – Арк. 4 – 5.
20. ДАМВ. Доклад отделения Госбанка. – Фонд 672. – Воп. 2. – Спр. 2. – Арк. 1 – 67.
21. ДАВВ. Приказ № 87 от 6 ноября 1943 г. Зам. обер-бургомистра. – Фонд 2088. – Воп. 2. – Спр. 2. – Арк. 262.
22. ДАВВ. Инструкция Оршанской районной управы о правилах предоставления финансовой отчётности от 24.06.1942. – Фонд 2074. – Воп. 3. – Спр. 4. – Арк. 23.
23. НАРБ. An die Herren Gebietskommissare Übernahme von Garantien zur Förderung der Wirtschaft. – Фонд 393. – Воп. 3. – Спр. 2. – Арк. 8.
24. ДАВВ. Управляющий банком в Смоленске А. Обрядин о полномочиях банковских отделений 12 июля 1942. – Фонд 2109. – Воп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24.
25. НАРБ. Rundschreiben Nr 4. Minsk, den 18. April. 1942. – Фонд 374. – Воп. 1. – Спр. 2. – Арк. 29 – 30.
26. НАРБ. Циркуляр № 42. Относительно кредитов по сельскому хозяйству. 17.06.1943. – Фонд 374. – Воп. 1. – Спр. 5. – Арк. 19.
27. НАРБ. Общественный банк в Белоруссии. Вклады частных лиц на сбережения. – Фонд 374. – Воп. 1. – Спр. 75. – Арк. 30.
28. НАРБ. Циркуляр № 30. Минск. 24.02.1943. – Фонд 374. – Воп. 1. – Спр. 1. – Арк. 110.

Паступіў 13.03.2013

**FUNCTIONING OF BANKING INSTITUTIONS ON THE TERRITORY OF BELARUS
IN THE AREAS OF GERMAN CIVIL AND MILITARY ADMINISTRATION
(1941 – 1944)**

I. KURAKOVA

Such a little investigated aspect of history of the Great Patriotic War as the activity of German occupation banking institutions on the territory of Belarus in 1941 – 1944 is studied. The research of this perspective is necessary for creation of an overall picture of the history of military everyday life, an important impact on which was left by financial policy of German civil and military occupation authorities. The reconstruction of the aggressive policy in the financial sector on the basis of practical activities of banking institutions is proposed and based on the analysis of previously not entered into scientific turn archival sources, mostly of German origin. The problem of providing banking institutions with corresponding staff is considered, and the methods of work in the course of credit and savings operations are defined. The research showed that German invaders had long-term financial plans in occupied Belarus. Banking institutions were engaged in their coordination and implementation.